

Jónás Ilona – Makádi Mariann – Ütőné Visi Judit (2004): *Az érettségiről tanároknak*. Földrajz (CD-ROM), OKI, Budapest.

Az érettségi vizsga vizsgaszabályzatának kiadásáról szóló többször módosított 100/1997. Kormány rendlete. OM, Budapest.

A Földünk és környezetünk (földrajz) tantárgy rész-

letes érettségi vizsgakövetelményei és vizsgaleírása: www.om.hu

Ütőné Visi Judit

tudományos munkatárs,

tantárgyi szakértő, OKI, Vizsga- és

Követelményfejlesztő Központ, Budapest

NAT-tól NAT-ig a kerettanterveken át

A tantervi változások hatása a földrajzoktatásra

Minden földrajztanár azt várta a NAT-tól, hogy a megszokott és jól bevált módon megadja, mikor mit kell tanítani a földrajzórák sorozatában. A Nemzeti alaptanterv alapján azonban nem lehet földrajzot tanítani (mint ahogyan bármely más tantárgyat sem). A helyzet a földrajztanárok számára még bonyolultabb, mint a más tantárgyat tanítók esetében, mert a dokumentumban a földrajzi ismeretkörök elrendezése sajátos.

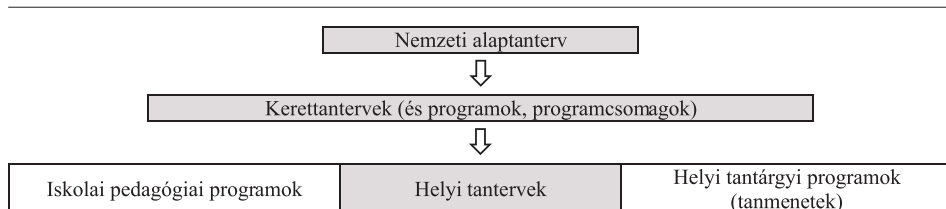
Az 1980-as évek végén világossá vált, hogy a tanulók tudásszintje elmarad a kívánatostól. A központi tanterv (közismert nevén az 1978-as tanterv) – noha még érvényben volt – már nem tudta betölteni a szabályozó szerepet. Az iskolák ambícióik és lehetőségeik szerint önállóan keresték a sikertelenségből kivezető utakat. Bár már 1989-ben megkezdődtek egy, a kor szellemének és a nemzetközi közoktatási tendenciáknak megfelelő tanterv kidolgozásának munkálatai, csak 1995-ben született meg a Nemzeti alaptanterv. Vele egyidőben került sor a közoktatási törvény módosítására (1), amely a magyar oktatás történetében először mondta ki, hogy az iskolai nevelő- és oktatómunka a helyi tanterv alapján történik, amely az iskolában készül a Nemzeti alaptanterv iránymutatásai szerint.

A háromszintű tantervi szabályozás

A korábban kizárólagosságot élvező központi tanterv helyébe a helyi tantervek léptek. Ezzel az egyszintű szabályozást egy háromszintű tantervi szabályozás váltotta fel. (1. ábra) Akkor ennek lényegét és a benne rejlő lehetőségeket még nem na-

gyon ismerte fel a közoktatásban dolgozók nagy része, hiszen teljesen idegen volt a magyarországi hagyományoktól. Ennek ellenére, mivel a Nemzeti alaptantról a közoktatási törvény rendelkezett, elvben 1998 szeptemberétől felmenő rendszerben, de egyszerre három szinten, az 1., a 7. és a 9. évfolyamon vezették be. (1. ábra)

Immár egy évtizede a tantervi szabályozás legmagasabb szintjét a Nemzeti alaptanterv (NAT) képviseli, amely a hagyományos értelemben nem is tanterv, hanem olyan állami dokumentum, amely alapján tantervek készülhetnek az iskolákban. Azért nemzeti, mert meghatározza az ország minden közoktatási intézményében folyó tartalmi munkát. Azért alap, mert műfaji sajátosságai nem felelnek meg a hagyományos tantervek követelményrendszerének, csak iránymutatást jelent a konkrét tantervek, a helyi tantervek elkészítéséhez. Fő funkciója a közoktatás elvi, szemléleti megalapozása, de csak olyan mértékben, hogy ne korlátozza az iskolák önállóságát. Meghatározza a közoktatás céljait, tartalmi szakaszait és összefoglalja az iskolában elsajátítandó műveltség kereteit. Az 1995-ben elfogadott Nemzeti alaptanterv az általános műveltség továbbépít-

1. ábra. A háromszintű tantervi szabályozás modellje

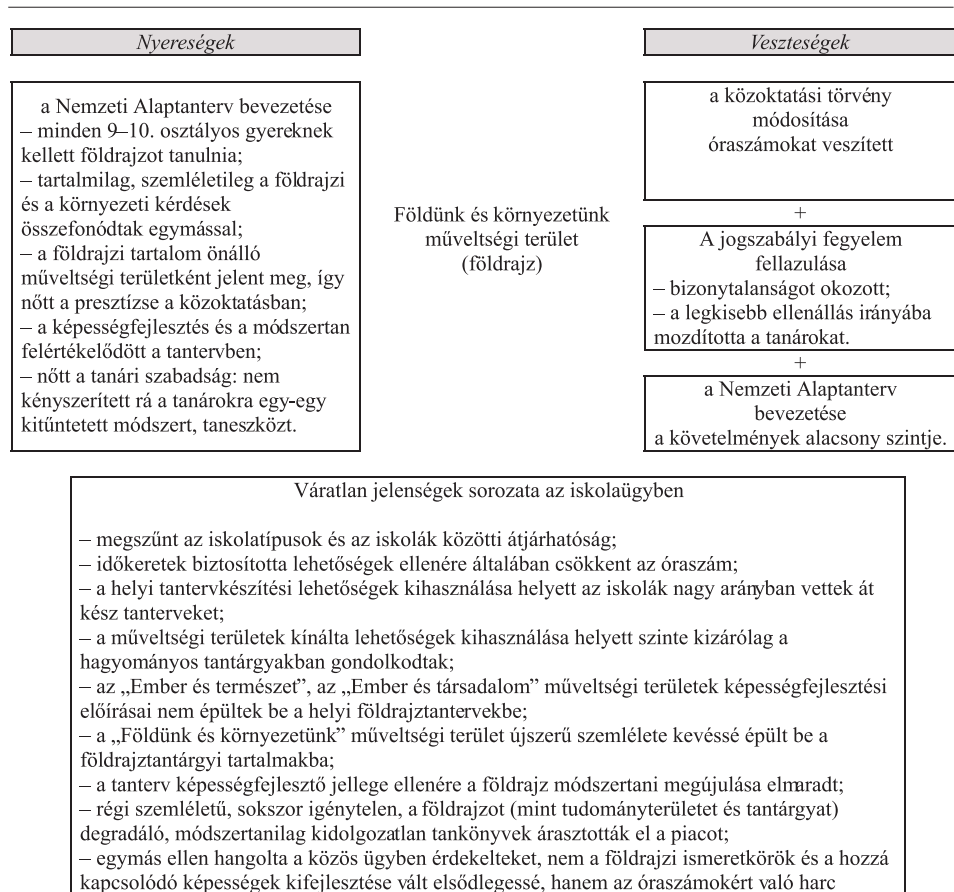
hető alapjainak megfogalmazását tartotta fontosnak az egyes életkori szakaszok számára.

Minden földrajztanár azt várta a NAT-tól, hogy a megszokott és jól bevált módon megadja, mikor mit kell tanítani a földrajzórák sorozatában. A Nemzeti alaptanterv alapján azonban nem lehet földrajzot tanítani (mint ahogyan bármely más tantárgyat sem). A helyzet a földrajztanárok számára még bonyolultabb, mint a más tantárgyat tanítók esetében, mert a dokumentumban a földrajzi ismeretkörök elrendezése sajátos. Más hagyományos tantárgyak (történelem, fizika, rajz stb) esetében az volt a szaktanárok fő feladata, hogy eldöntsék, a komplex műveltségi területben (például az Ember és társadalom, az Ember és természet, a Művészetek) megfogalmazott ismeretkörökből melyiket kell az ő tantárgyuknak közvetítenie. A földrajzi műveltségtartalom (tananyag) viszont 3 műveltségi területben (az Ember és természet, az Ember és társadalom és a Földünk és környezetünk műveltségi területben) is szerepelt. Meglehetősen nagy nehézséget jelentett tehát a földrajz tananyagának kiválasztása, valamint az új, integrált tantárgyi szerkezet értelmezése az alapkészletek fejlesztésének szakaszában. Ez tulajdonképpen nem is tartalmilag jelentett problémát, hanem egzisztenciális kérdéseket vetett fel az iskolákban. A földrajztanár ugyanis nem természetismeret tanár, tehát automatikusan nem vehette át a természetismeret műveltségi részterület (tantárgy) tanítását. Pedig szüksége lett volna rá a földrajzi ismeretek szakszerű alapozása és az előírt tanári óraszámok teljesítése miatt.

A háromszintű tantervi szabályozásban tulajdonképpen a helyi tantervek szintje a legfontosabb, hiszen a helyi tanterv fogal-

mazza meg részletesen, hogy mi történik a tanítási órákon az adott iskolában. Ez a dokumentum az iskolai pedagógiai program része, a tantestület közös megegyezésével készül. Elfogadása után ez lesz az iskola képzési, nevelési és oktatási terve, amely teljes képzési idejére szól. Meghatározza, hogy az adott intézményben az egyes évfolyamokon milyen tantárgyakat, hány órában tanulnak a gyerekek és milyen követelményeket kell teljesíteniük. Ez a szint biztosítja, hogy az iskola valós társadalmi igényeket elégítsen ki; a tantervek valóban az adott iskolába járó tanulóknak a képzését szolgálják. Az iskolák többsége sok-sok munkával (minimális kormányzati segítséggel) a Nemzeti alaptanterv alapján megalkotta pedagógiai programját, annak részeként a helyi tantervét, benne a földrajz tantervet, még akkor is, ha nem értettek egyet mindenben a NAT-ban olvasott elvárásokkal.

Akkor még úgy tűnt, hogy hosszú időre előre látható, mit, milyen szellemben kell tanítani a földrajzórán, mik azok a földrajzi-környezeti műveltségtartalmak, amelyekkel meg kell ismerkedniük a gyerekeknek az általános- és a középiskolában töltött évek alatt. Érzékelhető volt az új szellemiség, amelyben fontos helye volt a tanulói képességfejlesztésnek, a környezeti nevelésnek és a szaktárgyi ismereteknek egyaránt. Igaz ugyan, a tanításra fordítható időkeret és vele együtt a földrajz és alapozó tantárgya, a természetismeret tanítására felhasználható óraszámok zsugorodtak. Ezért elkezdődött a töprengés azon, hogyan lehet a kisebb időkeretben eredményesen tanítani. Ez megerősítette a módszertan szerepét. Mire azonban a NAT földrajzi követelményeinek megvalósítására sor került volna, már érzékelhető

2. ábra. Milyen helyzetbe került a földrajztanítás a közoktatási törvény módosítása és a NAT bevezetése után?

voltak az előkészítetlen, erőltetett tantervi váltás következményei: a túl nagy szabadság, pontosabban a szabályozatlanság olykor anarchikus állapotokhoz vezetett. Minden tanár azt tanította, amit akart, az iskolai munka a gyakorlatban függetlenedett a Nemzeti alaptantervtől. (2. ábra)

Visszatérés a központi szabályozáshoz?

A közoktatás tartalmi-tantervi szabályozásának második szintjét a kerettantervek jelentik. Ezek már részletesebben kidolgozott dokumentumok, amelyek a Nemzeti alaptanterv útmutatásai alapján készülnek, kifejezik annak szellemiségét, tartalmi törekvéseit. A NAT alapján többféle kerettanterv készülhet ugyanarra az iskolatípusra, ugyanakkor a korosztálynak a tanításához, de

alkalmazásához minisztériumi jóváhagyás (akkreditáció) szükséges. Elsősorban azért van rá szükség, hogy segítse az iskolák pedagógustestületeit a helyi tanterv elkészítésében. Emellett a kerettanterv orientálja az állami vizsgák (például érettségi vizsga, alpműveltségi vizsga) követelményrendszerének, az országos mérés-értékelés módszereinek kidolgozóit, a tankönyvírókat, az oktatási eszközök és a tanítási segédletek készítőit. (1. táblázat)

A közoktatási törvény már 1995-ben is abból a tantervkészítési logikából indult ki, hogy a Nemzeti alaptanterv szerint különféle tantervi minták segítségével készülnek a helyi tantervek. Ám a közbülső láncszem, a tantervi minták (azaz a kerettantervek) kidolgozása tulajdonképpen elmaradt. Így szinte ahány iskola volt, annyiféle tan-

1. táblázat. A kerettantervek rendszere (1998)

1–4. évfolyam	normál általános iskola
	speciális fejlesztő programmal dolgozó általános iskola
5–8. osztály	normál általános iskola
	speciális fejlesztő programmal dolgozó általános iskola
9–10. évfolyam	szakiskolai a 10. évfolyam végén alapvizsgázók számára
	szakiskolai felzárkóztató, pályaorientáló, szakképzésre felkészítő program (hiányos felkészültségű tanulók számára)
9. (10) évfolyam	szakiskolai felzárkóztató program (a 16 éves korukig a 8. osztályt be nem fejezettek számára)
11–12. évfolyam	szakiskolai közismereti program (a 12. évfolyam végén alapvizsgázók számára)
9–12. évfolyam	szakközépiskolai
	gimnáziumi

2. táblázat. Az 1995-ös NAT és a kerettantervek műfaji jellemzőinek összehasonlítása

Nemzeti alaptanterv (1995)	Kerettantervek (1998)
Érvényessége: 1–10. évfolyam.	Érvényessége: 1–12. évfolyam.
A követelményrendszert életkori szakaszokra bontja.	A követelményrendszert évfolyamokra bontja.
A követelményeket műveltségi területekben csoportosítja.	A követelményeket tantárgyakba és modulokba csoportosítja.
Javasolt időkereteket ad meg (%).	Kötelező heti óraszámokat és szabadon felhasználható (szabadon tervezhető + szabadon szervezhető) időkeretet ad meg (óraszám).
A felhasználható időkeret 60%-ára határoz meg tananyagot.	A felhasználható időkeret 80%-ára határoz meg tananyagot.
Variálható iskolaszervezethez illeszkedik.	8 + 4 évfolyamos iskolaszervezethez illeszkedik.
Az 1–10. évfolyam között alapvetően lineáris a tananyag elrendezése.	Az 1–8. évfolyam tananyaga alapvetően lineáris elrendezésű, és egységet alkot. Középfokon a tananyag koncentrikusan épül az általános iskolai tananyagra.
A műveltségi területek tantervi felépítése: Általános fejlesztési követelmények. Életkori szakaszonként: részletes követelmények: – tananyag; – fejlesztési követelmények; – minimális teljesítmény.	A tantárgyak tantervi felépítése: Életkori szakaszonként: – célok és feladatok; – fejlesztési követelmények. Évfolyamonként: – belépő tevékenységformák; – témakörök és tartalmak; – a továbbhaladás feltételei.

tervvel dolgozott. Ez súlyos problémákat okozott az iskolát váltók esetében, de a felzárkóztatásban és a tehetséggondozásban is. A háromszintű tantervi szabályozásban a NAT és a helyi tantervek közé ékelődő hiányzó elemet kívánták pótolni 1998-ban a kerettantervek kiadásával. Iskolatípusonként csak egy-egy kerettanterv készült, azért hogy jobban biztosítsa az iskolák közötti átjárhatóságot és visszafogja az áttekinthetetlennek tűnő tantervi rendszert. (1. táblázat) A kerettantervet a 2001/2002-es tanévben felmenő rendszerben vezették be az oktatás három szintjén: az 1., az 5. és a 9. évfolyamon.

A kerettantervek visszanyúltak a magyarországi iskolarendszer hagyományaihoz és a valósághoz. Műfajukban inkább hasonlítottak a hagyományos tantervekre, mint a Nemzeti alaptantervre (2. táblázat), ezért azok a tanárok és az egész társadalom számára könnyebben értelmezhetőek. Megszűntek a műveltségi területek, helyettük újra tantárgyakban és részben modulokban fogalmazódnak meg a tanulókkal szemben támasztott követelmények. A modulok olyan, a tantárgyknál kisebb egységek, amelyek tartalmát tanítani kell, de hogy milyen keretben, azt a kerettanterv az iskolákra bizza. (3. táblázat) Tehát tananyagát hoz-

3. táblázat. A földrajzzal tartalmi kapcsolatban álló modulok és heti óraszámok a kerettantervekben

Modulok	5. évf.	6. évf.	7. évf.	8. évf.	9. évf.	10. évf.	11. évf.	12. évf.
Hon- és népismeret	0,5	0,5	–	–	–	–	–	–
Informatika, könyvtárhasználat	–	0,5	–	–	–	–	–	–
Ember és társadalmi ismeretek	–	–	1	–	0,5	0,5	0,5	0,5

4. táblázat. A földrajzi tartalmú tantárgyak heti óraszámok az általános iskolai kerettantervekben

				rajz	
--	--	--	--	------	--

5. táblázat. Heti óraszámok évfolyamonként a középiskolai kerettantervekben

Iskolatípus	Tantárgy	9. évfolyam	10. évfolyam	11. évfolyam	12. évfolyam
Gimnázium	Földünk és környezetünk (földrajz)	2	2	–	–
<i>Szakközépiskola</i>					
Humán szakterület:	Földünk és környezetünk	2	1,5	–	–
Műszaki szakterület:	Földünk és környezetünk	2	1	–	–
Agrár szakterület:	Földünk és környezetünk	2	1	–	–
Gazdasági és szolgáltatási szakterület:	Földünk és környezetünk	–	–	2	2
<i>Szakiskola</i>					
Alapműveltségi vizsgára felkészítő	Földünk és környezetünk (földrajz)	2	–	–	–
Pályaorientáló program	Természetismeret / egészségtan	4	2–4	–	–

zátehetik valamely hagyományos tantárgyhoz (például a hon- és népismeret modulát a természetismerethez, a történelemhez, a rajzhoz, az ének-zenéhez) vagy rövidebb időszakban taníthatják (például egy 0,5 óra óraszámúval rendelkező modul csak egy félévben heti 1 órában).

A kerettanterv meghatározta, hogy az egyes évfolyamokon minimálisan hány órát kell a tantárgyak tanítására fordítani. (4–5. táblázat) A kötelező óraszámotól azt reméltük, hogy majd jobban közelít egymáshoz az egyes iskolákban folyó szaktárgyi munka. Am mivel a kötelező óraszám is felülbíráható, tulajdonképpen legalizálódtak az általános iskolában az alacsony óraszámok (heti 1 óra). Ezek ugyan törvényileg megfelelőek, de heti 1 órás tantárgy esetében tanulási folyamatról már nem le-

het beszélni. Persze elvileg az iskolák beállításuk szerint, pedagógiai céljaiknak megfelelően még növelhetik egy-egy tantárgy óraszámát a szabadon felhasználható időkeretektől, de ezt általában nem földrajzból teszik. Az új óraszámokhoz vannak nyerteseik és veszteségeik. A nagy veszteségek többben vannak, a természettudományos tantárgyak (főleg a földrajz, a fizika és a kémia minden oktatási szinten, a biológia az általános iskolában). E tantárgyak alapozását alsó tagozatban a környezetismeret (1–2. évfolyam heti 1 óra, 3–4. évfolyamon heti 2 óra), 5–6. évfolyamon pedig a természetismeret (heti 2 óra) végzi, nem sokkal jobb helyzetben. Ezekben az időkeretekben nem tarthatók meg azok a szellemi, szemléletformáló és képességfejlesztő értékek, amelyek végre megvaló-

sulni látszottak a Nemzeti alaptanterv megszületésékor. Ha ugyanis zsugorodik a tanításra fordítható idő, minden lelkiismeretes szaktanár igyekszik a korábbi tananyagot lehetőleg maradéktalanul belepréselni a szűkebb óraszámra. Ez azonban azzal jár, hogy épp arra nem marad figyelem és idő, ami a NAT legfőbb lényege volt: a képességfejlesztésre, a módszerek megújítására és a szemléletformálásra.

A földrajzi ismeretek alapozása alsó tagozaton újra a környezetismeret tantárgy keretében történik. Ám a természetismeret tantárgynév is megmaradt, de csak az 5–6. évfolyam számára. A két név mögött különböző tartalom van. Elvben a természetismeret a természettudományos tantárgyak integrált megalapozását szolgálja, benne földrajzi, biológiai, kémiai, fizikai és környezettudományi alapismeretek kapnak helyet. Ebben a tantervben azonban sokkal szűkebben értelmezik, döntően biológiai és földrajzi, valamint egy kevés fizikai ismeretet tartalmaz. A környezetismeret komplexebb jellegű tantárgy, hiszen a természettudományos alapismeretek mellett ismét megjelennek benne a társadalmi (főleg állampolgári) alapismeretek. Tehát a kerettantervek továbbviszik a NAT-nak azt az alapelvét, hogy a kisgyerekeknek a 6. évfolyam végéig komplex jellegű megismerésre és alapkészség-fejlesztésre van szükségük. Vagyis az 5–6. évfolyamos tananyag nem földrajz, nem is biológia, még kevésbé fizika vagy kémia, tehát nem leegyszerűsített szaktudományok! A természetismeret közös logikára felfűzött természeti alafolyamatokat, jelenségeket tár a gyerekek elé. Benne az alábbi földrajzi témák találhatóak: az 5. évfolyamon: Tájékozódás a térképen; Az időjárás, az éghajlat elemei. A földfelszín változása; a 6. évfolyamon: Tájékozódás a térképen és a földgömbön; Éghajlat, éghajlati övezetek; Magyarország nagytájainak jellegzetességei.

A kerettanterv szerint a 7. évfolyamtól már a hagyományos szaktárgyakra bomlik az oktatás, így a természetismeretet felváltotta a földrajz. Bár a tantárgy hivatalos neve Földünk és környezetünk, vagyis megtartotta a NAT műveltségi területének

elnevezését. A tantárgynév szakmailag értelmezhetetlen és a gyakorlatban is bonyolultnak bizonyult. A névhasználatnak azonban üzenetértéke van, miszerint a földrajztanításban megindult szemléletváltásnak folytatódnia kell. A hétköznapi életben azonban továbbra is földrajz tantárgynak nevezik.

A földrajzi tartalmú műveltségi területek tartalmát is átrendezte a kerettanterv. Nemzeti alaptanterv lineáris tananyag-elrendezési elve abból indult ki, hogy csak a 10. évfolyam végére kell megszerezniük a tanulóknak az élethez szükséges alapvető földrajzi ismereteket, hiszen mindenki tanulja a tantárgyat eddig az időpontig. A kerettanterv azonban visszatért a 8+4 évfolyamos (tehát a 12. évfolyam végéig tartó) iskolaszervezethez, ami alapjaiban érintette a korábbi tananyag-elrendezési elvet. Hiszen a 8. évfolyam befejezésével lezárul az oktatás alapfoka, amihez a tananyag is igazodnia kell. Ráadásul újból lettek olyan tanulók, akik a középfokú oktatás keretében már nem tanultak két tanéven át földrajzot. Vagy azért, mert olyan iskolatípusban tanulnak tovább, ahol csak 9. évfolyamon van földrajz tantárgy (például a szakiskola alpműveltségi vizsgára felkészítő változata) vagy pedig azért, mert nem önálló földrajz, hanem természetismeret tantárgy keretében szerzik meg a földrajzi ismereteket (például a szakiskola felzárkóztató és szakképzésre felkészítő változata). Ennek megfelelően a NAT Földünk és környezetünk műveltségi területében megfogalmazott tananyag-elrendezési elv a kerettantervben nem volt fenntartható. Hazánk részletes földrajzának tanulása nem maradhatott a középiskolában, hiszen tanulásából egyetlen gyermek sem zárható ki, sőt minden diák számára alapvető cél és kötelesség a haza földrajzának ismerete. Ez tehát megkívánta, hogy hazánk témaköre visszakerüljön az általános iskolai tananyagba. Az alacsony óraszámok miatt ez csak úgy volt megvalósítható, hogy valamely témakörrel helyet cserélt. Az általános iskolás korú gyerekek eredményesebben képesek tájához kötni földrajzi ismereteiket, mint valamely általános vezér-

6. táblázat. A földrajzi-környezeti tantárgyi rendszer logikai váza az 1995-ös NAT és a kerettantervek szerint

A Nemzeti alaptanterv szerint									
1. évf.	2. évf.	3. évf.	4. évf.	5. évf.	6. évf.	7. évfolyam	8. évfolyam	9. évfolyam	10. évfolyam
Ember és természet műveltségi terület Természetismeret műveltségi részterület (általában tantárgy)						Földünk és környezetünk műveltségi terület általában Földrajz tantárgy			
Integrált természeti alapismeretek (földrajz, biológia, fizika, kémia, természeti környezettan)						Csillagászati földrajz		Magyarország földrajza	
						Általános természetföldrajz		Földrajzi övezetesség	
						Kontinensek földrajza (távoli kontinensek, Európa)		Általános társadalomföldrajz	
								A Föld globális problémái	

A kerettantervek szerint										
1. évf.	2. évf.	3. évf.	4. évf.	5. évf.	6. évf.	7. évfolyam	8. évfolyam	9. évfolyam	10. évfolyam	
Környezetismeret tantárgy				Természet- ismeret tantárgy		Földünk és környezetünk tantárgy				
Integrált természeti és társadalmi alapismeretek (földrajz, biológia, fizika, kémia, társadalomismeret, természeti és társadalmi környezettan)				Integrált természeti alapismeret- tek		Kontinensek földrajza (távoli kontinensek és Európa)		Közép- Európa földrajza	Csillagászati földrajz	A világ változó társadalmi- gazdasága
								A Kárpát- medencevidék földrajza	Általános természetföld- rajz	A világgazda- ságban különböző szerepet betöltő régiók és országok
								Magyarország földrajza	Természet- földrajzi övezetesség	A Föld globális problémái
									Néesség-, településföld- rajz	

fonalhoz, ezért a regionális földrajzi témakörök az általános iskolában megmaradtak. Az általánosítást és szintetizálást kívánó általános természeti földrajz témakör pedig visszakerült a középfokú oktatás szintjére. A kerettantervek tananyag-elrendezése nagyon hasonlít a rendszerváltás előtti, hagyományos tantervékéhez.

A kerettantervek Földünk és környezetünk tantárgyának főbb témakörei a 6. táblázatban olvashatók. A földrajzi ismeretek elrendezése az általános iskolai kerettantervekben lineáris elvet követ. Az oktatás alapszakaszában (a környezetismeret és a természetismeret keretében) a tanulók egy lineárisan táguló térrel találják szembe magukat, hiszen lakóhelyük és hazánk tájainak földrajzi folyamataival ismerkednek meg konkrét példákön keresztül. Eközben a megfigyeléseknek van a legfontosabb

szerepük, hiszen ez az alapkészség-fejlesztés időszaka. Később, a 7–8. évfolyamon is folytatódik a földi térrel való ismerkedés lineáris elve, csakhogy ekkor egyre szűkülő térrel találkoznak: előbb a távoli földrészek, majd Európa és végül a Kárpát-medencevidék (benne hazánk) földrajzi adottságait, alapfolyamatait és azok okait ismerik meg. Eközben viszont az ismeretszerzés hangsúlya a tényszerű ismereteken van. Tehát az általános iskola végére áttekintő képet kapnak a gyerekek a Föld kontinenseiről, jelentősebb országcsoportjairól és néhány kiemelten fontos országáról. Ezek az ismeretek a középiskolában más logika szerint kerülnek elő, hiszen ott már nem a regionális, hanem a koncentrikus elv érvényesül. A tanulók a Föld egészére vagy nagyobb részeire vonatkozó földrajzi-környezeti folyamatokkal és összefüggésekkel

Nyereségek	Veszteségek
Kerettantervek bevezetése – az alapfokú oktatásban átjárhatóbb lett az iskolarendszer, közelebb kerültek egymáshoz a helyi tantervek földrajzi tartalmai; – a Magyarország földrajzával való ismerkedés visszakerült az alapfokú oktatás szintjére.	Kerettantervek bevezetése – stabilizálódtak az alacsony, esetenként pedagógiai szempontból elfogadhatatlan óraszámok; – ismét nem kötelező minden gyerekek tanulnia földrajzot 9-10. évfolyamban; – a környezeti nevelés formálissá vált, a környezeti tartalmak úgymond az egyes tantárgyak tanterveibe kerültek; – a földrajzi ismeretek alapozása integrált tantárgy keretében történik, amelyet gyakran nem szakképzett földrajztanárral tanít; – a módszertani változások megakadtak, a szaktanárok nagy része az alacsony órakeretbe próbálja bepréselni a nagymennyiségű tananyagot; – háttérbe szorult a képességfejlesztés, a szaktanárok többsége megpróbálja „leadni” a tanulóknak a korábbi évtizedekben megszokott mennyiségű és szemléletű tananyagot.
Kétszintű érettségi bevezetése A középfokú földrajztanítás tartalmi és metodikai megújulását hozhatja	+
A közoktatási törvény módosítása – a földrajzi tananyag mennyisége és a képességfejlesztés lehetősége tovább csökkent; – a környezeti tartalmak a 2003/2004-es tanévi tananyagcsökkentéskor kikerültek az egyes tantárgyak tanterveiből; – elbizonytalanodás, érdektelenség, kivárási álláspont.	

3. ábra. Milyen helyzetbe került a földrajztanítás a kerettantervek bevezetése után?

ismerkednek meg tulajdonképpen az általános természet- és társadalomföldrajzi rendezőelvek alapján. A valóságban azonban ettől, a jogszabályban rögzített tananyag-elrendezési elvtől is eltérhetnek az iskolák, ha helyi tantervüket akkreditáltatják. (3. ábra)

A Nemzeti alaptanterv felélesztése

2003-ban sor került az 1995-ös NAT felülvizsgálatára törvényi előírás (2) alapján, ennek eredményeként új dokumentum – de nem új tanterv –, a Nemzeti alaptanterv 2003 született. A kiadásáról szóló kormányrendelet (3) szerint bevezetésére 2004 szeptemberétől kerül sor felmenő rendszerben, de ezúttal csak egy szinten, az 1. évfolyamon. Az új Nemzeti alaptanterv alapvetően nem változtatta meg az

előző NAT szerkezetét, megtartotta az életkori szakaszolást, a műveltségi területek és a „kereszttervek” rendszerét. Érvényességét azonban kiterjesztette a közoktatás teljes időtartamára, tehát követelményrendszerét 12 évre dolgozta ki (szemben az előző NAT-tal és összhangban a kerettantervekkel). Sőt, megfogalmazta a sajátos nevelést igénylő tanulóakra, valamint a nemzeti és etnikai kisebbségekre vonatkozó nevelés és oktatás elveit is. Mivel a NAT műveltségi területekbe foglalta a tananyagot, ismét nincsenek óraszámok a tantervben, csak a kötelezően alkalmazandó minimális időarányokra tesz javaslatot. (7. táblázat) A tantervi felülvizsgálat nyomán a korábbi háromszintű követelményrendszer (a közös, az általános és a részletes fejlesztési követelmények) is módosult. A részletes követelmé-

7. táblázat. A földrajzi tartalmú műveltségi területekre javasolt időarányok a 2003-as Nemzeti alap-tantervben

Műveltségi terület	1–4. évf.	5–6. évf.	7–8. évf.	9–10. évf.	11–12. évf.
Ember a természetben	4–8 %	7–11 %	15–20 %	15–20 %	10 %
Földünk – környezetünk	–	4–8 %	4–8 %	4–8 %	–

8. táblázat. A kerettantervek és a NAT-2003 műfaji jellemzőinek összehasonlítása.

Kerettantervek (1998)	Nemzeti alaptanterv (2003)
A követelményrendszert évfolyamokra bontja.	A követelményrendszert életkori szakaszokra bontja.
Érvényessége: 1–12. évfolyam.	
A fejlesztési követelményeket és a tartalmakat tantárgyakba és modulokba csoportosítja.	A fejlesztési követelményeket műveltségi területekbe csoportosítja.
Kötelező heti óraszámokat és szabadon felhasználható időkeretet ad meg.	Ajánlást tesz a műveltségi területek százalékos arányaira.
A felhasználható időkeret 80 %-ára határoz meg tananyagot.	Nem határoz meg tananyagot.
8 + 4 évfolyamos iskolaszervezethez illeszkedik.	Variálható iskolaszervezethez illeszkedik.
Az 1–8. évfolyam tananyaga alapvetően lineáris elrendezésű és egységet alkot. Középfokon a tananyag koncentrikusan épül az általános iskolai tananyagra.	A műveltségi területek tantervi felépítése: – alapelvek, célok. – fejlesztési feladatok <i>életkori szakaszonként</i> : – általános fejlesztési feladatok;
A tantárgyak tantervi felépítése: <i>Életkori szakaszonként</i> : – célok és feladatok; – fejlesztési követelmények.	– ismeretszerzés, tanulás; – tájékozottság a földrajzi térben; – tájékozottság az időben; – tájékozottság a környezet anyagaiban; – tájékozottság a környezet kölcsönhatásaiban; – tájékozottság a hazai földrajzi-környezeti kérdésekben; – tájékozottság regionális és globális földrajzi-környezeti kérdésekben.
<i>Évfolyamonként</i> : – belépő tevékenységformák; – témakörök és tartalmak; – a továbbhaladás feltételei.	

nyek sorát (amely az előző NAT-ban táblázatos formában volt olvasható és a konkrétumokat jelentette a szaktanárok számára a helyi tanterv készítésekor) elhagyta, azt a második szabályozási szintre, a kerettantervek (programok, programcsomagok) szintjére tolt. Ezzel megváltozott a tanterv jellege: tulajdonképpen a közoktatásról, annak főbb művelődési köreiről, területeiről szóló célrendszer lett. Olyan célok, irányelvek gyűjteménye, amelyek elsősorban a tanulói kompetenciákról, fejlesztési feladatokról, tevékenységekről, képességekről és készségekről szólnak, de mögöttük mindig feltételeztek egy tudásrendszert. Tehát a Nemzeti alaptanterv már valóban csak azt a szerepet tölti be, hogy alapul szolgáljon a kerettantervek (programok) kidolgozóinak (a programfejlesztőknek) és megalapozza a tankönyvírók, a taneszközkészítők munkáját. Ebben a dokumentumban a műveltségi területek mint megfogalmazott általános követelmények

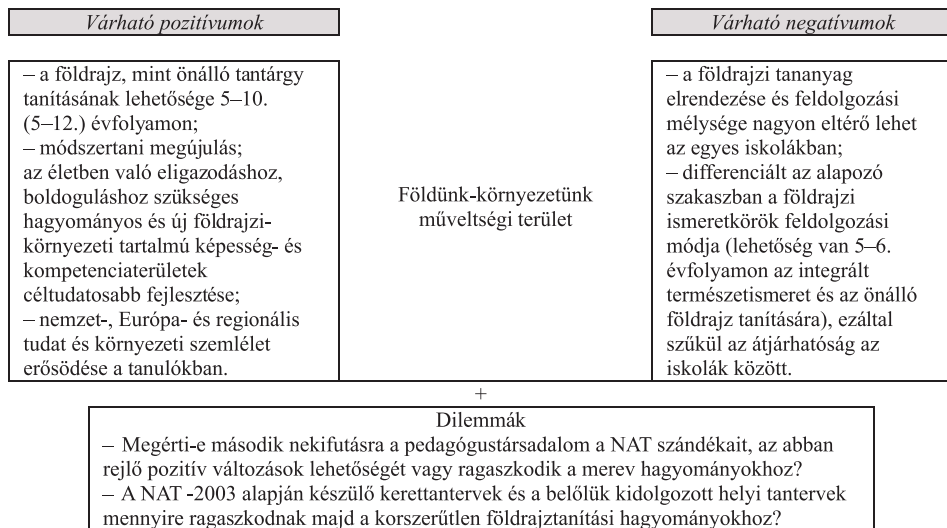
szerepe vált a leghangsúlyosabbá. Arra szolgál, hogy követhessük, miként változnak az életkori szakaszokban az egyes kompetencia- vagy képességterületekkel kapcsolatos követelmények. (8. táblázat)

A 2003-as Nemzeti alaptantervben a földrajzi-környezeti ismeretkörök helye részben ismét megváltozott. Az alapképzési szakaszban és a későbbiekben továbbra is különböző műveltségi területekben találhatóak: az 1–4. évfolyamon az Ember a természetben és az 5–12. évfolyamon a Földünk – környezetünk műveltségi területekben. Azonban már az általános iskola felső tagozatának kezdetétől van önálló földrajzi tartalmú műveltségi terület. Ez megadja a lehetőséget arra, hogy az általános iskolákban újra 5. osztálytól 8. osztályig (4 tanéven át!) önálló földrajz tantárgyat tanítsanak. Erre az 1978-as tanterv bevezetése óta nem volt mód! Természetesen ez továbbra sem kötelező, tehát ha egy iskola pedagógiai elképzelései megkíván-

ják, a földrajzi ismeretek a 6. évfolyam végéig integráltan is taníthatók a természetiismeret (vagy más tantárgy, amit az Ember a természetben műveltségi területből alakítottak ki) keretében. Mindkét megoldás tanítására fel kell készíteni a földrajztanárokat. Másik fontos változás, hogy a Földünk – környezetünk műveltségi terület a 12. évfolyam végéig adja meg a követelményrendszerét. Ebben benne rejlik az a lehetőség, hogy a középiskola felsőbb évfolyamaiban is helyet kapjon a tantárgy. Újra kötelezővé teszi a földrajzi-környezeti ismeretek tanulását középiskolai szinten, tehát abból ismét egyetlen tanuló sem maradhat ki! Tehát a tantervi felülvizsgálat kedvezőbb helyzetbe hozta a tantárgyat, mint az elmúlt 30 évben bármikor. Igaz, a tantételeken is múlik, hogy milyen helyet kap a földrajz a tantárgyak között, igaz, a tanterv teljes felfutásáig még eltelik egy évtized. A középiskolában dolgozó földrajztanároknak néhány év múlva komoly kihívást jelent a földrajzi érettségi vizsgákra való felkészítés a NAT-2003 szellemében.

A földrajz tananyag-elrendezési elvének változását nehéz nyomon követni ebben a dokumentumban, mert a tananyag nincs

konkrétan megfogalmazva, arra csak következtetni lehet. Az azonban látható, hogy a tananyag-elrendezés egyfelől lineáris elvet követ, mégpedig a közelitől a távoli felé halad (a lakóhely › a lakóhely környéke › a kontinensek › a Föld egésze › a Naprendszer). Másfelől koncentrikus, hiszen bizonyos témák újra előkerülnek. Például a haza földrajzára vonatkozó ismeretek mind a három életkori szakaszban megjelennek más mélységben és más megközelítésben. Összességében tehát a tanterv spirális szerkezetű, de sokkal jelentősebb mértékben, mint a korábbiak. Ennek az az indoka, hogy a Nemzeti alaptanterv nem tananyagban, hanem képességfejlesztési területekben gondolkodik, a tananyagot mintegy „alárendeli” a fejlesztési feladatoknak. Mivel bármilyen iskolaszerkezeti típushoz illeszkednie kell, két-éves életkori szakaszonként bizonyos lezárt tananyagegységeket kell adnia. A képesség- és kompetenciaközpontú földrajztanításnak nincsenek hagyományai hazánkban, különösen a középiskolában. Az ezen a területen való metodikai előrelépés kiemelt jelentőségű, létfontosságú feladattá vált a földrajztanárképzésben és továbbképzésben egyaránt. (4. ábra)

4. ábra. Milyen helyzetbe kerülhet a földrajztanítás a NAT-2003 bevezetése után?

Állandóság a változásokban

Az elmúlt évtizedben három tantervi változást élt meg a magyar közoktatás: a NAT forradalmi változása után a hagyományokra való visszatekintés következett a kerettanterv szellemében, majd 2004-től a visszakanyarodás a NAT szellemiségéhez. Ez az átalakulási ütem nyilvánvalóan nem követhető a gyakorlatban, és az iskolák jelentős része a tantervektől, olykor még a törvénytől és a kormányrendeletektől is függetlenül járta saját útját. Ennek ellenére elkezdődött a közoktatásban egy visszafordíthatatlan átalakulási folyamat, amely a modern pedagógia és metodika alapjain fejlődik. A tantervek földrajzi-környezeti tartalma is jelentős átalakuláson ment keresztül. Ugyanakkor cél- és feladatrendszere, szemlélete egy irányban fejlődött, az újabb tantervek mindig erősítették az előzőekben megfogalmazottakat.

A földrajz tantárgynak a modern korban mindig az volt a célja, hogy szintetizáló módon megismertesse a tanulókkal a földi teret és benne az embernek (mint biológiai és társadalmi lénynek) a környezetét. Ma is ez az elsődleges célja. Mellette az alábbiak fogalmazhatók meg.

A világban való eligazodás érdekében a gyerekek tudjanak tájékozódni, eligazodni a Földön. Ezért alapvető ismereteket szerezzenek égitestünkről, tájairól, ország-csoportjairól, országairól, népeiről, szűkebb és tágabb környezetünkről.

Megismerjék az ember életteréről szolgáló Földet, a természet és a társadalom legfontosabb sajátosságait, jelenségeit, folyamatait, egymásra hatásuk térbeli rendjét és azok következményeit. A természet-tudományok törvényszerűségeit a Földre alkalmazva megállapításokra, következtetésekre jussanak.

A tanulók vegyék észre az élő és az élettelen természet fejlődésének, a földi élet kialakulásának ismeretében a természeti folyamatok hatásait a társadalom történetében, a gazdasági-politikai helyzetben. Lássák, hogyan hat vissza a társadalom a környezetre. Ezeket keresztül sajátítsák el a földrajzi-környezeti gondolkodást.

Ismerjék meg a fokozatosan növekvő társadalmi igények kielégítéséért folyó termelőtevékenységet. Szerezzenek tájékozottságot a termelés országoként és regionálisan különböző sajátosságairól, színvonaláról, teljesítményeiről, ismerjék meg okait, lássanak példát a következményeikre.

Reális kép alakuljon ki a gyerekek fejében a haza (és tágabban értelmezve a Kárpát-medencevidék) földjének fejlődéséről, sajátosságairól, természeti és társadalmi értékeiről, társadalmi-gazdasági viszonyairól, hiszen ezek vezethetnek a valós alapon nyugvó nemzettudat kialakulásához.

Legyenek tisztában a Föld túlnépesedésének veszélyeivel, eltartóképességének korlátaival. Tudják, értsék, hogy a rohamosan növekvő termelés és fogyasztás egyre gyakrabban bontja meg a természeti folyamatok dinamikus egyensúlyát. Ezáltal maradandó vagy megszüntethető károsodásokat okoz a környezetében, veszélyezteti a bioszférát, magát az embert és alkotásait.

Alakuljon ki reális kép a tanulóknál a környezetkárosító folyamatokról, a Föld globális társadalmi és környezeti problémáiról.

Értsék meg, hogy a környezeti gondok megoldhatók, a már bekövetkezett károk megszüntethetők, az újak megelőzhetők. Tudniuk kell, hogy ezek az elvek csak a tudományterületek összefogásával és nemzetközi együttműködéssel válhatnak általánosan hatékony környezetvédelmi tevékenységgé.

Végeredményben tehát a földrajz tárgy segítheti a gyermekeket abban, hogy megismerjék az ember és környezete közötti kapcsolatokat, elmélyüljön hazaszeregetetük és felismerjék felelősségüket, tennivalóikat, lehetőségeiket szűkebb és tágabb környezetükért, hazájukért, a Földért. Megvalósításuk érdekében az alábbi feladatokat kell teljesíteni a közoktatásban eltöltött idő alatt.

A geográfia hagyományos felfogásából következik, hogy a gyerekeknek tárgyilagos, valóság-hű képet kell kapniuk a világról, a szűkebb, a tágabb, illetve az egész Földet, a világegyetemet magában foglaló

földrajzi környezet természeti és társadalmi sajátosságairól. Ez a földrajztanítás hagyományos feladata.

A gyerekeknek értelmezniük kell a földrajzi környezetben tapasztalható természeti, társadalmi jelenségek okait, egymás közötti kapcsolataikat. Ez részben azért történik, hogy ne statikus képzetük legyen a világról. Másfelől célja, hogy értsék a szűkebb és tágabb környezet működését, változásait, fejlődését.

Meg kell tanítani őket, hogy észrevegyék, a környezetben való tevékenységeknek, beavatkozásoknak következményei vannak, az emberiség sorsa, de az egész Föld jövője is a földrajzi környezet adottságaival való gazdálkodástól függ.

A földrajztanítás főbb feladataiból kirajzolódnak a tantárgy speciális nevelési feladatai.

Az összefüggésekben való gondolkodás képességének kialakítása a tanulóknak a természet- és a társadalomföldrajzi jelenségek belső és egymás közötti összefüggéseinek bemutatásával.

Az emberek és környezetük viszonyának megismertetése, megértetése a különböző tájak eltérő természeti és társadalmi jellemzőinek bemutatásával, kapcsolataik felfedeztetésével, feltárásával.

A nemzeti és a regionális identitástudat megalapozása a gyerekekben, amely alapja lehet más népek megértésének, elfogadásának is.

Az eltérő földrajzi helyek, tájak, illetve a népek, embercsoportok eltérő tényleges és viszonylagos elhelyezkedéséből adódó különböző típusú függőségek megértetése.

A területi együttműködések szükségességének megértetése a természeti erőfor-

rások egyenlőtlen eloszlásának felismertetésével, az ebből adódó kölcsönhatások, a népességmozgások, az áruk, az információk cseréjének bemutatásával.

A környezettudatos életmód megalapozása és formálása annak megértésével, hogy a különböző adottságú természetes tájakon az emberi tevékenység kultúrtájakat hoz létre, ahol egymásnak ellentmondó térbeli kölcsönhatás és érdek érvényesül.

Jegyzet

(1) A közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény 1995-ös módosítása 9. §, 4. § (1)–(3) bekezdése és a 10. § (1)–(3) bekezdése.

(2) A közoktatásról szóló törvény (1993. LXXIX.) 94.§. (3) bekezdésének b) pontja.

(3) 243/2003. (XII.17.) Kormányrendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról.

Irodalom

Nemzeti alaptanterv. Művelődési és Közoktatási Minisztérium, Budapest. (1995) 120–173.

Kerettanterv az általános iskolák számára. Oktatási Minisztérium, Budapest. (1998)

Kerettanterv a gimnáziumok számára. Oktatási Minisztérium, Budapest. (1998)

Kerettanterv a szakközépiskolák számára. Oktatási Minisztérium, Budapest. (1998)

Kerettanterv a szakiskolák számára. Oktatási Minisztérium, Budapest. 1998.

Nemzeti alaptanterv 2003. Oktatási Minisztérium, Budapest. (2004) 3–15., 73–107.

Makádi Mariann (2004): *Földönjáró. Módszertani kézikönyv a földrajztanításhoz 1.* Stiefel-Eurocart Kft., Budapest. 21–57.

Probáld Ferenc (1999): A földrajztanítás Magyarországon – In: Útóné Visi Judit (szerk.) *Vizsgatárgyak, vizsgamodellék II. Földrajz.* OKI, Budapest. 11–34.

Makádi Mariann

főiskolai docens, Főiskolai Földrajz Tanszék, TTK, ELTE, Budapest

Bennünk „élő” szomszédaink

Kognitív térképek tartalmi elemei a szomszéd országokról

A környezetpszichológusok (Lynch, 1960; Stea, 1969, 1974) évtizedek óta vizsgálják a városi környezetről kialakított kognitív térképeket szerzte a világon. A vizsgálati eredmények azt mutatják, hogy a

kognitív térképek nem pontos leképeződései az objektív környezetnek, a térképek személynél torzulásai viszont nem véletlen hiba eredményei, hanem tükrözik azt a kapcsolatot, ahogy az egyén használja a környezetet.